

BOGUSŁAW KOSEL

ORCID: 0000-0001-9142-7429

LITEWSKIE MUZEUM WOJSKA I JEGO UDZIAŁ W KSZTAŁTOWANIU PAŃSTWOWOŚCI W LATACH 1919–1930

DOI: 10.15290/sp.2018.26.06

Abstrakt. Artykuł traktuje o Litewskim Muzeum Wojska w pierwszym okresie jego funkcjonowania jako placówce, która stała się centralną instytucją muzealną niepodległego państwa litewskiego. Dotyczy pierwszego okresu kształtowania się instytucji, tj. przed nadaniem jej imienia patrona – Witolda Wielkiego oraz przed budową nowego gmachu, który umocnił miejsce muzeum w przestrzeni kulturalnej miasta i państwa.

Słowa kluczowe: Wojsko Litewskie, Litewskie Muzeum Wojska, muzealnictwo wojskowe, etos żołnierski, Litwa 1918–1940

Abstract. The article deals with the Lithuanian War Museum in the first period of its functioning as a place which became a central museum institution of the independent Lithuanian state. It concerns the first period of its development, that is before it was named after its patron – Vytautas the Great and before the construction of a new edifice which strengthened the position of the museum in the cultural space of the city and state.

Key words: Lithuanian Army, Lithuanian War Museum, military museums, soldier ethos, Lithuania 1918–1940

Utworzenie Litewskiego Muzeum Wojska wpisuje się w proces typowy dla wszystkich państw Europy Środkowo-Wschodniej, które powstały po I wojnie światowej. Pomysł zorganizowania na Litwie placówki muzealnej odpowiedzialnej za gromadzenie i opracowywanie eksponatów związanych z militarnymi dziejami kraju pojawił się w grudniu 1919 r. W oficjalnym rozkazie nr 205 z 15 grudnia 1919 r., ówczesny minister obrony, pełniący obowiązki Najwyższego Dowódcy Wojska gen. por. Pranas Liatukas, polecił płk. Vladasowi Nagevičiusowi zorganizowanie Litewskiego Muzeum Wojska (*Lietuvos Karo Muziejus*). Nagevičius został określony w rozkazie jako „specjalista do spraw pozyskiwania pamiątek historycznych”, co raczej nie zgadzało się z jego dotychczasowym zawodem (był lekarzem). Minister udzielił organizatorowi muzeum pełnomocnictw, umożliwiających zwracanie się z prośbą

o pomoc do instytucji i oddziałów wojskowych, celem pozyskania informacji oraz eksponatów¹.

Chociaż w rozkazie gen. por. Liatukasa nie znalazły się szczegóły dotyczące kształtu muzeum, już samo jego wydanie w okresie intensywnych walk o granice stanowi znak, jak wielką wagę przykładano do kwestii utrwalenia dziejów militarnych oraz podkreślenia roli armii w tworzącym się państwie.

Wojenna zawierucha i bieżące problemy przez dwa kolejne lata odsuwały moment otwarcia placówki. Kamieniem milowym w tej sprawie stał się rozkaz ministra obrony krajowej, pełniącego obowiązki Najwyższego Dowódcy Wojska ppłk. Konstantinasa Žukasa z 22 stycznia 1921 r., w którym powołano Kolegium Historii Wojskowej (*Karo istorijos kolegija*), z organizacją centralnego muzeum wojskowego jako głównym zadaniem. Na czele zespołu stanął płk. Vladas Nagevičius, zaś w jego skład weszli: gen. por. Maksimas Kattche, gen. por. Juozas Kraucevičius, gen. por. Valerijonas Ramanauskas, płk. Juozas Litvinas, płk. por. Mikas Gedgaudas, płk. por. Arvidas Jansonas, płk. Vladas Putvinskas-Putvis, por. Pranas Šližys, mjr Leonas Šilingas, kpt. Juozas Papeckys, kpt. Vytautas Steponaitis, kpt. Jonas Laurynaitis, kpt. Antanas Užupis, kpt. S. Dirmantas, por. Jurgis Bobelis, por. Juozas Urbsys, lek. wet. Kazys Trumpis, Juozas Grigaitis, a także Vladas Putviniskis, inicjator założenia Litewskiego Związku Strzeleckiego (*Lietuvos šaulių sąjunga*)².

Rozkaz wydany w styczniu 1922 r. precyzował również zakres tematyczny ekspozycji mającego powstać w Kownie muzeum. Wedle założeń pierwsza sala miała być poświęcona bohaterom walk o wolność i niepodległość oraz formacjom litewskim w okresie do 23 listopada 1918 r. Kolejna przestrzeń, nazywana w dokumencie zasadniczą, obejmowała tematycznie tworzenie się współczesnego wojska, jego schemat organizacyjny, dzieje działań zbrojnych, w których uczestniczyło, jak również historię wyposażenia i uzbrojenia armii. Trzeci pawilon przeznaczono na opis poszczególnych rodzajów sił zbrojnych i instytucji nadzorujących. Swoje miejsce znalazło tu: Ministerstwo Obrony Krajowej, Sztab Generalny, jednostki piechoty, jednostki kawalerii, oddziały artylerii, lotnictwa, wojsk inżynieryjnych oraz Związek Strzelecki. Pożądanymi eksponatami w tej części ekspozycji miały stać się charakterystyczne dla wymienionych jednostek okazy broni, nazywane w dokumencie trofeami. Ostatnia część wystawy stałej miała opisywać funkcjo-

¹ *Rikiuotės skyrius*, „Lietuvos kariuomeni įsakymas“ 15 XII 1919, nr 205, s. 3.

² *Rikiuotės skyrius*, „Įsakymas kariuomeni“ 22 I 1921, nr 17, s. 1.

nowanie służb wojskowych (sądu, służb medycznych i weterynaryjnych), dotychczasową literaturę wojskową oraz wyposażenie i uzbrojenie wrogich armii. Jak należy się domyślać, chodziło o pokazanie zdobytych w trakcie walk o granice egzemplarzy broni należącej do Wojska Polskiego, Armii Czerwonej i oddziałów gen. Pawła Bermond-t-Awałowa³.

Opracowanie koncepcji ekspozycji muzeum narzucało zaplanowanie dalszej pracy, podziału etatów i doboru odpowiednich specjalistów, za co miało odpowiadać Kolegium Historii Wojskowej. Ze względu na brak odpowiedniego budynku na pierwszą siedzibę muzeum wyznaczono opuszczoną cerkiew koszarową położoną przy ulicy K. Donelaitisa w Kownie. Interesujący był zapis o wyborze pracowników ochrony muzeum spośród inwalidów wojennych, odznaczonych Krzyżem Pogoni (*Vyčio kryžius*). Weterani stanowić mieli żywe świadectwo walk, a zarazem posiadali wiedzę wojskową, którą mogli się podzielić ze zwiedzającymi⁴.

Oficjalnego otwarcia jednostki dokonano w trzecią rocznicę proklamowania niepodległości 16 lutego 1921 r., czyli w niespełna 6 tygodni od rozpoczęcia prac nad adaptacją budynku. Ceremonię rozpoczęło wyświęcenie gmachu, którego dokonał ks. Jonas Maculevičius (Mačiulis) vel Maironis. Obok najwyższych władz państwowych i wojskowych Litwy w uroczystości wzięli udział przedstawiciele obcych państw (m.in. Estonii, Włoch, Francji, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, a nawet Rosyjskiej Federacyjnej Republiki Sowieckiej). Z powodu trwającego konfliktu o Wilno brakowało przedstawicieli strony polskiej, co nie przeszkodziło umieszczeniu w muzeum polskich akcentów. Najwyraźniejszym z nich, nie bez ideologicznego znaczenia, były dwie armaty kal. 75 mm zdobyte na brygadzie płk. Stefana Paślawnskiego. Stanowiły one trofeum wojenne, a jednocześnie wskazywały jednoznacznie, kto w ówczesnej sytuacji był uznawany za największego wroga Litwy. Jeden z redaktorów czołowego czasopisma wojskowego „Karys” skomentował powstanie kowieńskiego Muzeum Wojska, jako wyraz czci i pamięci osób, które oddały swoje życie i zdrowie za wolność Litwy. Bezpośrednim nawiązaniem do tego faktu była część ekspozycji, na którą składały się kawałki grubego kartonu z zapisanymi nazwiskami poległych żołnierzy⁵.

³ W. Rezmer, *Organizacja litewskiej broni pancerniej 1919–1940*, [w:] *Od armii komputerowej do narodowej*, red. J. Centek, M. Krotofil, t. 3, Toruń 2009, s. 249–250.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Musų karo muziejus*, „Karys” 24 II 1921, nr 8, s. 83–84.

W kolejnym roku funkcjonowania muzeum wzbogaciło się o kolejne eksponaty oraz, co istotniejsze, zainauguowało nową tradycję. Od 1 stycznia 1922 r. stało się miejscem, w którym mieszkańcy Kowna witali Nowy Rok. Z tej okazji na wieży obok muzeum zawieszano ozdoby oraz lampki⁶.

Po roku od otwarcia, z okazji kolejnej rocznicy proklamowania niepodległości, Muzeum Wojska doczekało się weryfikacji założeń swojego działania. W retoryce, którą wykorzystywała ówczesna prasa, zaczęto nazywać to miejsce „muzeum wolności”. Najwyżsi dowódcy Wojska Litewskiego wydali w sprawie funkcjonowania instytucji specjalne oświadczenie, w którym apelowali o wzmożenie działań związanych z upamiętnianiem czynu bojowego walk o niepodległość. Pierwszym z postulatów była zmiana nazwy sąsiadującego z muzeum placu z „Koński rynek” na „Plac wolności” (ostatecznie Plac Jedności), na którym rok wcześniej ustawiono pomnik „Poległym za wolność Litwy”. Kolejne zmiany w nomenklaturze dotyczyć miały okolicznych ulic. Ich patronami zostać mieli Antanas Juozapavičius i Povilas Lukša (Lukšys), pierwszy poległy oficer i pierwszy poległy szeregowy. Wojskowi postulowali ponadto o ustawienie w pobliżu muzeum pomnika Witolda Wielkiego na koniu, za wzór miał posłużyć wizerunek Jana Matejki z „Bitwy pod Grunwaldem”. W celu upamiętnienia walk o niepodległość oraz odrodzenia narodo-owego, w pobliskiej siedzibie Garnizonu Kowieńskiego miały stanąć popiersia doktora Jonasa Basanavičiusa oraz Pranasa Eimutisa⁷, żołnierza-ochotnika poległego z rąk niemieckich w marcu 1919 r.⁸

Przywołane powyżej fakty świadczą o świadomej próbie stworzenia z muzeum i jego najbliższego otoczenia rozpoznawalnego w całej Litwie memoriału walk o niepodległość. Oprócz wymienionych, w tę samą strategię wpisało się zawieszenie na sąsiadującej z muzeum wieży tzw. „Dzwonu Wolności” (*Laisvės varpas*), przesłanego drogą morską przez litewską diasporę z Chicago. Ważący niemal pół tony instrument został opatrzony następującą dedykacją: „Dzwon przez wieki synom Litwy, bowiem wolności nie wart ten, kto jej nie broni”. Dzwon wykonano w czerwcu 1919 r. w Stanach Zjednoczonych, lecz ze względu na niepewną sytuację na Litwie zwlekano z jego wysyłką. Zgodnie z zamierzeniami ofiarodawców miał zawisnąć na wileńskiej

⁶ D. Naujalienė, A. Pukys, A. Stoliarovas, *Vytauto Didžiojo karo muziejaus svarbiausių įvykių kronika 1919–1951 metai*, [w:] *Vytauto didžiojo karo muziejus 2010 metais*, red. G. Surgailis, Kaunas 2011, s. 15.

⁷ A. Abromaitis, *Pranas Eimutis*, [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 5, Vilnius 2004, s. 366.

⁸ *Kariuomenės dalių atstovu suvažiavimas Karo muziejaus reikalais*, „Karys” 16 II 1922, nr 7, s. 76–77.

wieży Giedymina, lecz wobec zajęcia miasta przez Polaków umieszczono go w Kownie. Dzwon po raz pierwszy zabrzmiał w czwartą rocznicę ogłoszenia niepodległości. Za jego serce pociągnęli wówczas Petras Vileišis (założyciel czasopisma „Varpas”, czyli „dzwon”), jeden z pierwszych inwalidów wojennych Antanas Šereika oraz najmłodszy uczestnik walk, skaut Virkša [imię nieustalone – B.K.]⁹.

Jeszcze w tym samym roku kowieńskie muzeum stało się miejscem centralnych obchodów sześćsetlecia założenia Wilna. Uroczystości przebiegały z udziałem zasłużonych dla litewskiej kultury działaczy społecznych takich jak Jonas Basanavičius, Juozas Tumas-Vaižgantas, czy Jonas Yčas. Ceremonię uświetniały występy orkiestry, a jej zwieńczeniem było oddanie 21 salw honorowych w kierunku Wilna¹⁰.

W 1922 r. wprowadzono również dwie zmiany wizerunkowe, które czyniły z Litewskiego Muzeum Wojska ważny z punktu widzenia państwowości obiekt w kraju. Szczególną czcią otoczono pomnik „Poległym za wolność Litwy” autorstwa Juozasa Zikarasa i Vladimirusa Dubeneckisa, stojący od października 1921 r. na dziedzińcu muzeum. Od 25 września 1922 r., według rozkazu ministra obrony krajowej, każdy żołnierz przechodzący w pobliżu obelisku zobowiązany był oddać mu honor wojskowy. O wadze miejsca miały świadczyć również codzienne wywieszanie flagi państwowej oraz sztandaru z Krzyżem Pogoni na wieży muzealnej oraz na maszcie w pobliżu pomnika. Opracowanie ceremoniału wciągania i opuszczania flagi zajęło prawie pół roku i odbywało się od czerwca 1923 r. Odpowiedzialni za to byli zatrudnieni w placówce weterani walk o niepodległość¹¹.

Podczas kolejnych obchodów święta wojska 23 listopada 1923 r. odsłonięto pierwsze popiersie ustawione w ogrodzie muzeum. Rozpoczęła się w ten sposób budowa panteonu litewskiego, który w kolejnych latach podlegał zmianom, stając się jednym z wyznaczników stopnia niezależności, bądź okupacji Litwy. Rzeźba autorstwa Juozasa Zikarasa oraz Vladimirusa Dubeneckisa przedstawiała doktora Jonasa Basanavičiusa. Jak głosił podpis, wykonana została z łusek naboju wystrzelonych w trakcie walk w obronie kraju. Ciekawostką było, iż popiersie ustawiono na średniowiecznym kamieniu gra-

⁹ *Vasario 16 iskilms, „Lietuva”* 16 II 1922, nr 39, s. 2; *Iš Karo muziejaus istorijos, „Lietuva”* 18 X 1924, nr 23, s. 2–4.

¹⁰ *Vilniaus jubiliejaus iskilms, „Lietuva”* 1 X 1922, nr 222, s. 1.

¹¹ *„Išakymas kariuomenei”* 25 IX 1922, nr 207, s. 1; *„Išakymas kariuomenei”* 14 XII 1922, nr 278, s. 2; D. Naujaliene, A. Pukys, A. Stoliarovas, *op. cit.*, s. 20.

nicznym rozdzielającym Litwę właściwą od Małej Litwy¹². Odsłonięcia dokonał prezydent Litwy Aleksandras Stulginskis oraz sam Basanavičius¹³.

Zimą i wiosną 1924 r., w związku z ożywioną polityką zagraniczną prowadzoną przez rząd litewski, kowieńskie muzeum odwiedziło kilka delegacji zagranicznych. Wizyty przedstawicieli Czechosłowacji, Łotwy, Estonii oraz Finlandii miały podkreślać fakt, iż Litwa posiada sprzymierzeńców na arenie międzynarodowej. Szczególne znaczenie miała w tych okolicznościach wizyta dyplomaty czechosłowackiego Jaroslava Galii, gdyż zarówno nad Węłtawą, jak i nad Niemnem żywe były wówczas nastroje antypolskie. Pewnym kuriozum związanym z drugą wizytą posła było odznaczenie litewskich weteranów czechosłowackimi „Krzyżami walecznych” (*Československý válečný kříž 1914–1918*)¹⁴.

15 maja 1924 r. na terenie Litewskiego Muzeum Wojska obchodzono święto „Niepodległości, wojska oraz Sejmu” (od 1925 r. jako Święto Narodu – *Tautos šventė*). Okazją do świętowania, jak tłumaczono, była czwarta rocznica zawiązania się Sejmu Ustawodawczego (1920–1922), na którym wybrano prezydenta Aleksandra Stulginskisa i uchwalono pierwszą stałą konstytucję Litwy, oraz piąta rocznica utworzenia Wojska Litewskiego (de facto przypadająca 23 listopada)¹⁵. Muzeum zostało po raz kolejny włączone w grę polityczną litewskich władz. Rocznicą stała się pretekstem do zaproszenia przedstawicieli polityków i wojskowych z sąsiednich państw, co miało służyć budowaniu przeciwwagi do działalności polskiej dyplomacji. Wszak w lutym 1924 r., dokładnie w kolejną rocznicę proklamowania przez Litwę niepodległości, w Warszawie odbyła się tzw. konferencja bałtycka, w której uczestniczyli przedstawiciele Łotwy, Estonii oraz Finlandii. Celem warszawskiego zjazdu była ocena możliwości rozwijania współpracy wielostronnej z pominięciem Litwy¹⁶.

¹² Mała Litwa (*Mažoji Lietuva*) to termin stosowany w litewskiej historiografii na określenie północno-wschodniej części Prus. W okresie międzywojennym Małą Litwą określano obszar północno-zachodniej Litwy, którego stolicą była Kłajpeda. Współcześnie Mała Litwa obok Auksztoty, Żmudzi, Suwalszczyzny i Dzukii wyodrębniana jest jako jeden z regionów etnograficznych Litwy.

¹³ *Kariuomenės paminklo Daktarui Jonui atidengimas*, „Karys” 30 XI 1922, nr 48, s. 534.

¹⁴ D. Naujalienė, A. Pukys, A. Stoliarovas, *op. cit.*, s. 23.

¹⁵ *Nepriklausomybės, Kariuomenės ir Seimo švenciu isklilmės*, „Lietuva” 16 V 1924, nr 110, s. 1–2.

¹⁶ A. Skrzypek, *Związek Bałtycki: Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Warszawa 1972, s. 235–244; idem, *Stosunki polsko-łotewskie: 1918–1939*, Toruń 1997, s. 82–87; E. Czapiewski, *Koncepcje polityki zagranicznej konserwatystów polskich w latach 1918–1926*, Wrocław 1988, s. 130–132.

Jesienią 1924 r. muzeum zostało na pewien czas zamknięte, co było skutkiem pogarszającego się stanu technicznego budynku. Z powodu dziurawego dachu część pomieszczeń została zawilgocona, przez co nie nadawały się do dalszej eksploatacji. Ze względu na bezpośrednią podległość ogłędzin budynku dokonywał minister obrony krajowej płk. Teodoras Daukantas wraz z wiceministrem resortu mjr. Juozasem Papečkysem¹⁷. Pojawiły się wówczas pierwsze głosy o konieczności budowy nowoczesnego gmachu z wnętrzem dostosowanym do muzealnych potrzeb. O przygotowanie wstępnych projektów poproszono popularnego architekta Vladimira Dubeneckisa.

Kolejna rocznica proklamowania niepodległości stała się okazją do zaprezentowania społeczeństwu nowego nabytku kowieńskiego muzeum. Juozas Zikaras, znany dotąd m.in. z wykonania popiersia Jonasa Basanavičiusa, przekazał placówce modele popiersi Simonasa Daukanta i Vincasa Kudirki oraz rzeźbę „Wolność”, przedstawiającą kobietę ze skrzydłami anioła, trzymającą w prawej ręce sztandar. Trzy lata później z okazji dziesięciolecia niepodległego państwa litewskiego rzeźbę odlano z brązu i umieszczono na ogromnym postumencie ozdobionym płaskorzeźbami¹⁸.

Znaczenie *Lietuvos karo muziejus* rosło z każdym rokiem, na co znaczny wpływ miało stałe wyszukiwanie nowych świąt, rocznic i obrzędów, które można by połączyć z działalnością statutową instytucji. Staraniem płk. Nagevičiusa na dziedzińcu muzealnym od 1923 r. powstawał również „wiejski cmentarzyk”, tj. instalacja zbudowana z przywiezionych tu z całej Litwy zabytkowych krzyży. Od miejscowych proboszczów i osób prywatnych udało się pozyskać kilka żelaznych krucyfiksów, z czego niektóre upamiętniające doniosłe wydarzenia z historii Litwy, jak powstanie styczniowe 1863, czy Wielki Sejm Wileński¹⁹ w 1905 r.²⁰

Utrwalanie etosu żołnierskiego poprzez przypisywanie armii wywalczenia niepodległości rozwijane było na Litwie na równi z mitem tzw. ojców/patronów narodu. Litewskie Muzeum Wojska, skrzętnie wykorzystując zbieżność dat, urządziło 23 listopada 1926 r. połączone święto – Wojska

¹⁷ *Remontuos karo muziejy*, „Lietuva” 11 X 1924, nr 230, s. 6.

¹⁸ V. Skučaitė, J. Zikaro „Laisvė” patyrė ir meilę, ir neapykantą, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/jzikaro-laisve-patyre-ir-meile-ir-neapykanta.d?id=60688907> [dostęp: 27 II 2018].

¹⁹ Wielki Sejm Wileński był zjazdem działaczy litewskich zorganizowanym w Wilnie na fali rewolucji 1905 r. w dniach 4–5 grudnia 1905 r. W zjeździe uczestniczyło około 2000 osób, głównie przedstawiciele duchowieństwa i inteligencji. Szerzej na ten temat: P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas 1905–1930*, Kaunas 1930; E. Motieka, *Didysis Vilniaus Seimas*, Vilnius 1996.

²⁰ *Kryžiai Karo Muziejuje*, „Lietuva” 15 X 1925, nr 231, s. 5.

Litewskiego oraz 75. urodzin Jonasa Basanavičiusa. Przy tej okazji Szpital Wojskowy otrzymał imię Doktora Basanavičiusa, zaś obchody święta armii przerodziły się w festyn ku czci jubilata²¹. Nikt prawdopodobnie nie spodziewał się wówczas, że już kilka miesięcy później kowieńskie muzeum stanie się miejscem centralnych obchodów żałobnych po śmierci Patriarchy. Basanavičius zmarł wieczorem 16 lutego 1927 r. w Wilnie, co wywołało wyjątkowo niezręczną sytuację dyplomatyczną²².

Ze względu na ograniczony ruch graniczny z Polską na pogrzeb udali się jedynie wybrani przedstawiciele organizacji społecznych i nieliczni parlamentarzyści. Władze polskie wykonały kurtuazyjny gest, odwołując w dniu pogrzebu lekcje w szkołach wileńskich oraz zalecając uczniom uczestnictwo w ceremonii pogrzebowej. Jednakże główne obchody z udziałem głowy państwa litewskiego oraz najwyższych urzędników odbyły się tego samego dnia tj. 21 lutego 1927 r. w Kownie. Uroczystość rozpoczęła msza święta w Bazylice pw. Świętych Apostołów celebrowana przez arcybiskupa Juozapasa Skvireckasa, po której nastąpiło okolicznościowe posiedzenie Sejmu, w trakcie którego przewodniczący izby Aleksandras Stulginskis wygłosił przemowę przypominającą zasługi Basanavičiusa dla narodu litewskiego²³.

Kulminacyjnym punktem uroczystości był wiec w Muzeum Wojska. Uczestniczyli w nim przedstawiciele najwyższych władz państwowych, wojska, Związku Strzeleckiego, korporacji akademickich, wielu organizacji społecznych, szkół oraz urzędów. Do ogrodu muzeum tłum prowadziła asysta wojskowa złożona z dwudziestu pocztów sztandarowych. Już na terenie placówki żałobników przywitała specjalnie na tę okazję przygotowana scenografia, przedstawiająca najstarsze zabytki Wilna. W trakcie uroczystości przy popiersiu Basanavičiusa złożono kwiaty, a nowy prezydent Litwy Antanas Smetona wygłosił mowę okolicznościową²⁴.

Przejęcie władzy przez Smetonę i Voldemarasa w grudniu 1926 r. zapoczątkowało na Litwie okres rządów autorytarnych. Miało to bezpośrednie znaczenie dla funkcjonowania kowieńskiego muzeum, które umacniało się w pozycji trybuny ideologicznej litewskiego rządu. 15 maja 1927 r., podobnie jak w poprzednich latach, świętowano tu rocznicę rozpoczęcia pierwszych obrad Sejmu Ustawodawczego. Tym razem oprócz parady wojskowej oraz

²¹ „Krašto Apsaugos Ministerio Įsakymas” 26 XI 1926, nr 103, s. 1; *Lietuva dr. Jono Basanavičiaus sukaktuvėse*, „Lietuva” 24 XI 1926, nr 266, s. 5.

²² *A.a. dr. Jonas Basanavičius*, „Lietuva” 17 II 1927, nr 38, s. 1.

²³ *Dokoła zgonu dr. J. Basanowicza*, „Kurjer Wileński” 21 II 1927, nr 41, s. 2.

²⁴ *D-ro J. Basanavičiaus laidotuvių diena*, „Lietuva” 22 II 1927, nr 42, s. 2–4.

przemówień na dziedzińcu muzeum dokonano odsłonięcia dwóch kolejnych popiersi autorstwa Jonasa Zikarasa przedstawiających Simonasa Daukantasa (autora pierwszej pracy monograficznej na temat historii Litwy wydanej po litewsku) oraz Vincasa Kudirki (autora hymnu państwowego)²⁵.

Pierwsze lata rządów autorytarnych tandemem Smetona-Voldemaras odznaczały się dużym zaangażowaniem w prowadzenie polityki międzynarodowej, zwłaszcza w kwestię odzyskania Wilna²⁶. Zabiegi polityczne szły w parze z działaniami propagandowymi, których część realizowało również Litewskie Muzeum Wojska.

9 października 1927 r. w gmachu muzeum zorganizowano po raz pierwszy obchody rocznicowe związane z zerwaniem przez stronę polską umowy suwalskiej. Zgromadzenie rozpoczęła przemowa dyrektora muzeum gen. Nagevičiusa wyjaśniająca powód braku kuru na fladze państwowej powiewającej na dziedzińcu. Wojskowy tłumaczył, powołując się na „deklarację książąt litewskich o honorze i całości ziem litewskich z 1588 roku”, iż nie ma powodu pogrążyć się w żałobie z powodu zajęcia Wilna, lecz należy stanąć do walki i odbić miasto. W równie ostrym tonie wypowiedział się także Mykolas Biržyska, przewodniczący Związku na Rzecz Wyzwolenia Wilna (*Vilniui vaduoti sąjunga*) oraz premier Augustinas Voldemaras. W trakcie przemówień podkreślano zapędy aneksjonistyczne Polski, których korzenie sięgały rzekomo już XIV w., a działania gen. Lucjana Żeligowskiego stanowiły tylko współczesny ich wyraz. Obchody zakończyła parada wojskowa²⁷.

Oprócz wymienionych polityków litewskich w wydarzeniu wzięli udział również pułkownicy Povilas Plechavičius (wówczas szef Sztabu Generalnego) oraz Teodoras Daukantas (piastujący stanowisko ministra obrony krajowej). Należy zauważyć, że wymienieni wojskowi byli bezpośrednio zaangażowani w przeprowadzony przez Smetonę w grudniu 1926 r. zamach stanu, którego stali się bezpośrednimi beneficjentami. Ich obecność na tego typu uroczystości dowodzi radykalizacji polityki rządu litewskiego i rosnącego znaczenia wojskowych w życiu politycznym państwa.

Jesienią 1927 r. po raz pierwszy włączono do wojskowego kalendarza obzędowego uroczystość Zaduszek (*Velinés*) przypadającą tradycyjnie 2 listopada. Przy tej okazji muzeum na równi z cmentarzem wojskowym stały się miejscami obchodów święta. Zasadnicza część obchodów odbywała się na

²⁵ *Gegužės 15d. iškilms Kaune*, „Karys” 18–24 V 1927, nr 20, s. 194.

²⁶ P. Łossowski, *Po tantej stronie Niemna: stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985, s. 223–244.

²⁷ *Spalių 9 d. minėjimas Karo Muziejuje*, „Lietuva” 10 X 1927, nr 228, s. 6.

cmentarzach wojskowych, gdzie w imieniu najwyższego dowództwa armii wieńce składał płk Povilas Plechavičius. Ceremonii towarzyszyła orkiestra wojskowa pułku huzarów oraz żołnierze kowieńskiego garnizonu, którzy ustawieni byli w szpalery wzdłuż drogi wiodącej do cmentarzy. Muzeum z okazji Zaduszek przyozdobiło dziedziniec zniczami oraz sznurami świetlnymi, które opasały ustawiane w tym miejscu popiersia. Ponadto codzienny rytuał opuszczania flagi został w tym dniu rozszerzony o specjalne nabożeństwo żałobne²⁸.

Litewskie Muzeum Wojska ożywiło swoją działalność w okresie świętowania dziesiątej rocznicy proklamowania niepodległości. Święto 16 lutego 1928 r. było obchodzone nadzwyczaj hucznie w gmachu muzeum i po raz pierwszy w historii na żywo transmitowano relację radiową z obchodów. Po uroczystej mszy świętej w katedrze kowieńskiej tłum świętujących przemieścił się na dziedziniec muzeum. Początek obchodów oznajmił Dzwon Wolności, po czym nastąpił apel poległych oraz przemówienie prezydenta Antanasa Smetony, odczytane przez spikera radiowego Petrasa Babickasa. Wydarzenie to otwierało okres obchodów dziesięciolecia niepodległości, który miał potrwać do 15 maja 1928 r.²⁹

Niemalże dwa tygodnie później odbyło się posiedzenie komitetu budowy nowego gmachu muzeum, którego przewodniczącym został wybrany dotychczasowy dyrektor gen. Nagevičius. Postanowiono wówczas rozpocząć starania o pozyskanie działki budowlanej w pobliżu funkcjonującej placówki przy ul. K. Donelaičio. Spotkanie to, pełne entuzjazmu i interesujących pomysłów, otworzyło, jak się później okazało, ośmioletni okres prac, zakończony oddaniem do użytku nowego obiektu³⁰.

Przełom 1927 i 1928 r. to, z punktu widzenia litewskiej polityki zagranicznej, czas dużej aktywności, oscylującej na krawędzi konfliktu z Polską. Wydarzenia z listopada i grudnia 1927 r. związane z rokowaniami na forum Ligi Narodów w sprawie zwrotu Wilna i stanowcza postawa Józefa Piłsudskiego w rozmowach z Augustinasem Voldemarasem, powodowały zaostrezenie na Litwie tendencji nacjonalistycznych. Przysłużył się temu również przygotowywany z polskiej inspiracji zamach stanu, który został zdemaskowany i powstrzymany³¹.

²⁸ *Karių vėlinės*, „Karys“ 3–8 XI 1927, nr 44, s. 1–2; *Vėlinių iškilms karių kapinėse ir karo muziejuj*, „Lietuva“ 3 XI 1927, nr 243, s. 6.

²⁹ *Iškilms prie karo muziejaus*, „Lietuvos aidas“ 17 II 1928, nr 14, s. 3–4.

³⁰ D. Naujaliene, A. Pukys, A. Stoliarovas, *op. cit.*, s. 33.

³¹ Szerzej na ten temat: S. Sierpowski, *Piłsudski w Genewie: dyplomatyczne spory o Wilno w roku 1927*, Poznań 1990.

Wyrazisty obraz nastrojów prezentowała prasa litewska, podobną rolę odgrywało również Litewskie Muzeum Wojska. Podczas świętowania kolejnej rocznicy rozpoczęcia prac Sejmu Ustawodawczego, 14 maja 1928 r. zorganizowano wielką uroczystość z udziałem najwyższych przedstawicieli władz państwowych oraz korpusu dyplomatycznego. Na dziedzińcu muzeum odsłonięto wówczas brązową rzeźbę „Wolność”, przedstawiającą anioła trzymającego w prawej ręce sztandar, a w lewej zerwany łańcuch. Z pozoru niewinne przedstawienie wzbogacone zostało o akcent propagandowy, podkreślający wkład Wojska Litewskiego w wywalczenie niepodległości. Na cokole pomnika wyryto nazwy i daty miejsc zwycięskich działań zbrojnych Litwinów z ostatnich lat: „Panevėžys Dauguva Radviliškis 1919”, „Širvintai Giedraičiai 1920”, „Klaipėda 1923”³².

Choć żadna z wymienionych akcji nie miała większego znaczenia militarnego, zostały one włączone do litewskiej mitologii niepodległościowej, jako przykłady oporu przeciwko zakusom obcych państw na suwerenność Litwy. Zaprezentowany powyżej wykaz zdawał się nieść bardzo wyraźny przekaz skierowany pod adresem kolejno ZSRS, Polski, a także Ligi Narodów.

W listopadzie 1928 r. z okazji Święta Wojska Litewskiego w muzeum przeprowadzono ceremonię odznaczenia Krzyżami Pogoni osób zasłużonych. Wśród wyróżnionych znaleźli się głównie wysocy rangą oficerowie – uczestnicy walk o niepodległość, gen. por. Vincas Grigaliūnas-Glovackis (jeden z pierwszych organizatorów armii), gen. por. Vladas Nagevičius (ówczesny dyrektor muzeum), ppłk Antanas Michelevičius (b. oficer rosyjskiej marynarki, żołnierz ochotnik), mjr Zigmas Rimša (jeden z pionierów litewskiego lotnictwa wojskowego) oraz Jurgis Barčys (inwalida wojenny). Wyjątkiem, niepozbawionym propagandowego wydźwięku było odznaczenie Krzyżem Pogoni dwóch kobiet Marcelė Kubiliūtė i Aldony Černeckaitė³³, które we wrześniu 1919 r. wraz ze zwerbowanym oficerem Wojska Polskiego Piotrem Wróblewskim (vel Petras Vrubliauskas) udaremniły wybuch polskiego powstania na Litwie. Celem polskich działań, jak twierdziła litewska opinia publiczna, miało być połączenie unią Polski i Litwy³⁴.

³² *Po gegužės 15 d.*, „Lietuvos aidas” 16 V 1928, nr 85, s. 1; *Gegužės 15 d. Kaune*, „Karys” 16–31 V 1928, nr 21–22, s. 422–423.

³³ A. Lukšas, *Lietuviškos žvalgybos legenda*, <http://www.alfa.lt/straipsnis/14857691/lietuviskos-zvalgybos-legenda> [dostęp: 27 II 2018].

³⁴ H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 179–180.

Przez dziesięć pierwszych lat funkcjonowania niepodległej Litwy ustalił się kalendarz obchodów związany z Wojskiem Litewskim. Jego szkielet stanowiły święta: 31 grudnia/1 stycznia (Nowy Rok), 16 lutego (Święto Niepodległości), 14/15 maja (Święto Narodu), 2 oraz 23 listopada (Zaduszki, Święto Wojska), których główne obchody odbywały się w Litewskim Muzeum Wojska w Kownie. Instytucja umocniła się w ten sposób na pozycji „świętości narodowej” – pomnika niepodległości Litwy. Z każdym rokiem poszerzała się kolekcja muzealna, a przez to zwiększała się także ilość tematów, znajdujących się w centrum zainteresowania. Ponadto w muzeum, jak i w innych obszarach życia społecznego, coraz częściej zaczęto posługiwać się symbolami nawiązującymi do Wielkiego Księstwa Litewskiego, co wiązało się ze zbliżającą się 500. rocznicą śmierci Witolda Wielkiego oraz 520. rocznicą bitwy pod Grunwaldem. Kult Witolda zawładnął odtąd całą przestrzenią publiczną Litwy, przejawiając się regularnie w trakcie różnego rodzaju świąt państwowych, jak i w nazewnictwie ulic, instytucji³⁵.

Przygotowania do obchodów rozpoczęto wczesną wiosną 1930 r., czego symbolicznym wyrazem był zakup od Jonasa Mackevičiusa obrazu *Witold Wielki na brzegu Morza Czarnego*. Dzieło zostało ceremonialnie „przyjęte” w muzeum podczas zorganizowanej specjalnej uroczystości, która miała miejsce 8 września 1930 r. Obraz został wystawiony publicznie u stóp pomnika „Wolność” stanowiąc tło dla akademii uświetnionej przez występ chóru Związku Strzeleckiego oraz koncert cymbałkowy inwalidów wojennych. Zaskakująca jest waga, jaką Litwini przywiązali do tego wydarzenia, które datą nawiązywało do dnia, w którym Witold Wielki miał zostać koronowany³⁶. Na uroczystość zaproszono przedstawicieli Czechosłowackiej Akademii Wojskowej, a także attaché wojskowych Wielkiej Brytanii, Szwecji, Estonii, Francji, Węgier oraz Stanów Zjednoczonych. Wydarzenie w swoim założeniu, oprócz wspomnienia faktu historycznego, miało silnie antypolski ładunek propagandowy, który został wyrażony bezpośrednio przez Prezydenta Smetonę w okolicznościowym przemówieniu pełnym zarzutów wobec polityki rządu polskiego względem Litwy³⁷.

³⁵ D. Mačiulis, *Vytauto Didžiojo metų (1930) kampanijos prasmė*, „Lituanistica” 2000, nr 2, s. 54–75.

³⁶ Litwini winią za kradzież korony Witolda Polaków, twierdząc iż udaremniiono w ten sposób szansę na zagwarantowanie niepodległego bytu Wielkiemu Księstwu Litewskiemu, skazując je na sojusz z Rzeczpospolitą.

³⁷ *Respublikos Prezidento kalba, pasakyta rugsėjo 8 d. per kariuomenės parodą*, „Karys” 11 IX 1930, nr 37, s. 727–728.

Tego roku w kowieńskim muzeum hucznie wspomniano jeszcze dwa wydarzenia bezpośrednio związane z postacią Witolda Wielkiego – rocznicę bitwy pod Grunwaldem (15 lipca 1930 r.) oraz rocznicę śmierci wielkiego księcia (27 października 1930 r.). W trakcie lipcowych obchodów na widok publiczny wystawiono popiersie Witolda oraz płótno przedstawiające przebieg bitwy. Uroczystości nadano charakter ściśle wojskowy, uświetniała ją obecność ministra obrony krajowej płk. Balysa Giedraitisa, dowódcy sztabu generalnego gen. por. Petrasa Kubiliūnasa oraz licznej grupy wyższych oficerów litewskich. Święto uatrakcyjniły wykłady historyczne na temat roli bitwy dla ówczesnej sytuacji Wielkiego Księstwa Litewskiego, jak również koncert ponadstuosobowej orkiestry wojskowej złożonej z żołnierzy trzech pułków. Była transmitowana przez radio, jednak nie miała charakteru święta państwowego, na co wskazuje brak obecności głowy państwa czy szefa rządu³⁸.

Znacznie większy rozmach towarzyszył obchodom 500. rocznicy śmierci Witolda Wielkiego. Uroczystość zorganizowana w muzeum 27 października 1930 r. stanowiła jedynie część cyklu ogólnokrajowych obchodów, na które składały się uroczyste posiedzenia, akademie i nabożeństwa. Dodatkowo z tej okazji wydane zostało okolicznościowe przemówienie Prezydenta gloryfikujące czyny wielkiego księcia Witolda. Świętowanie rozpoczęto od uroczystego zawieszenia flag na zamku kowieńskim oraz na wieży muzeum, po czym we wszystkich kościołach odprawiono nabożeństwa żałobne. Około południa oddziały wojskowe biorące udział w obchodach stanęły ramię w ramię z młodzieżą szkolną i przedstawicielami organizacji społecznych przy pomniku „Wolności” na dziedzińcu muzeum. W uroczystości uczestniczyli przedstawiciele rządu m.in. minister oświaty Konstantinas Šakenis, który inaugurował wydarzenie. Po przemowie polityka nastąpiły występy orkiestr wojskowych, a także 500 razy zabił Dzwon Wolności³⁹.

Oprócz rocznic związanych z postacią Witolda Wielkiego rok 1930 w perspektywie działania Litewskiego Muzeum Wojska przeszedł do historii również z innych względów. 9 października na dziedzińcu muzeum ustawiono i odsłonięto kolejny pomnik o jednoznacznie antypolskim wydźwięku. Monument erygowano z okazji 10. rocznicy złamania przez Polskę umowy suwalskiej. Na pomniku umieszczono wizerunek monety z okresu panowania

³⁸ *Žalgirio mūšio sukauktuvių minėjimas karo muziejuje*, „Lietuvos aidas” 16 VII 1930, nr 150, s. 5.

³⁹ *Spalių 27 d. Kaune*, „Lietuvos aidas” 28 X 1930, nr 246, s. 5.

Zygmunta II Augusta oraz medal Petrasa Rimšy przedstawiający scenę figuralną walki rycerza (Pogoni) z orłem polskim. W trakcie ceremonii odsłonięcia obelisku dyrektor muzeum gen. Nagevičius nie szczędził pod adresem władz polskich słów potępienia, wzywał również do zbrojnego odebrania miasta. Rocznica zerwania umowy suwalskiej była obchodzona przez Litwinów corocznie aż do 1938 r., gdy rząd polski wymusił na Kownie nawiązanie stosunków dyplomatycznych. Po tym fakcie pomnik został przeniesiony do wnętrza muzeum⁴⁰.

Drugim wydarzeniem historycznym w 1930 r., które utrwaliło kowieńskie muzeum na pozycji tuby propagandowej Wojska Litewskiego było wmurowanie kamienia węgielnego pod budowę nowego gmachu muzeum. Tego samego dnia tj. 23 listopada 1930 r. placówka otrzymała również patrona w postaci Witolda Wielkiego. Akt erekcyjny został wmurowany wraz z pięcioma głazami pochodzącymi z pól bitewnych z okresu walk o niepodległość. Symboliczna liczba miała przypominać dziejowe momenty: wojnę z bolszewikami, wojskami gen. Bermont-Awałowa, Polakami, powstanie kłajpedzkie oraz enigmatycznie brzmiące „miejsca walk o wyzwolenie Wilna”. Przy okazji ceremonii Prezydent Smetona wygłosił przemówienie, w którym stwierdził, iż nowy gmach powstanie „ku czci Witolda Wielkiego i ojczyzny”, a jego celem jest nie tyle przypomnianie chwalebnej przeszłości, co wytyczanie przyszłego kierunku „drogi do wolności”⁴¹.

Obserwując kolejne lata działalności muzeum, aż do 1933 r. możemy mówić o pewnej rutynie, która zdominowała pracę instytucji. Ustabilizowany kalendarz obrzędowy był skrupulatnie przestrzegany i obchodzony w sposób znany z poprzednich lat. Wraz z początkiem 1931 r. ruszyła budowa nowego gmachu muzeum zaprojektowanego przez zespół architektów Vladimira Dubeneckisa, Karolisa Reisonasa oraz Kazysa Kriščiukaitisa. Monumentalny budynek, wielkością porównywalny do powstającego w podobnym czasie gmachu Muzeum Narodowego w Warszawie, powstawał jako pomnik ku czci Witolda Wielkiego. Wizerunkowo miał zaś być wizytówką Kowna i całej Litwy podkreślając, na wyrost, potencjał państwa opierający się na armii.

⁴⁰ *Klatingas lenkas savo sutartį sulaužė*, „Karys” 16 X 1930, nr 42, s. 836–838.

⁴¹ *Vytauto Didžiojo muziejui kertinis akmuo*, „Karys” 27 XI 1930, nr 48, s. 967–968.

Bibliografia

- Czapiewski E., *Koncepcje polityki zagranicznej konserwatystów polskich w latach 1918–1926*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1988.
- Lukšas A., *Lietuviškos žvalgybos legenda*, <http://www.alfa.lt/straipsnis/14857691/lietuviskos-zvalgybos-legenda> [dostęp: 28 II 2018].
- Lossowski P., *Po tamtej stronie Niemna: stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa: Czytelnik 1985.
- Mačiulis D., *Vytauto Didžiojo metų (1930) kampanijos prasmė*, „Lituanistica”, nr 2, 2000.
- Motieka E., *Didysis Vilniaus Seimas*, Vilnius: LII Leidykla 1996.
- Od armii komputerowej do narodowej*, red. J. Centek, M. Krotofil, t. 3, Toruń: Wyd. UMK 2009.
- Sierpowski S., *Piłsudski w Genewie: dyplomatyczne spory o Wilno w roku 1927*, Poznań: Instytut Zachodni 1990.
- Skrzypek A., *Stosunki polsko-łotewskie: 1918–1939*, Gdańsk: Instytut Bałtycki 1997.
- Skrzypek A., *Związek Bałtycki: Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Warszawa: Książka i Wiedza 1972.
- Skučaitė V., J. Zikaro „Laisvė” patyrė ir meilę, ir neapykantą, strona www: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/jzikaro-laisve-patyre-ir-meile-ir-neapykanta.d?id=60688907> [dostęp: 27 II 2018].
- Ruseckas P., *Didysis Vilniaus Seimas 1905–1930*, Kaunas: Spaudos fondas 1930.
- Wisner H., *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa: Mada 1999.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 5, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas 2004.
- Vytauto didžiojo karo muziejus 2010 metais*, red. G. Surgailis, Kaunas: VDKM leidykla 2011.

The Lithuanian War Museum and its contribution to the development of statehood in the years 1919–1930

Summary

After the end of World War I in Central and Eastern Europe, on the ruins of such powers as Germany, Russia and Austria-Hungary a number of new national states came into being. In the majority of cases the foundations of the statehood were laid by reference to old military traditions and army as a power capable of ensuring independence. What was developed in Poland and in the Baltic States in the interwar period was a strong ethos of the army, a guarantee of order both in an international arena and in internal politics. The purpose of this article is to describe the activities of the Lithuanian government aimed at arranging the Lithuanian War Museum, the institution which, in its founders' opinion, was to become a "temple of

Lithuanian military ethos". The article encompasses the first period of the institution development (1919–1930), that is before it was named after its patron – Vytautas the Great and before the construction of a new edifice which strengthened the position of the museum in the cultural space of the city and state.

Bogusław Kosel – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, muzealnik, autor opracowań naukowych i wystaw dotyczących represji sowieckich na wschodnich obszarach II RP, dziejów niepodległej Litwy oraz zagadnień związanych z przeszłością Puszczy Białowieskiej.

e-mail: kosel.boguslaw@gmail.com